

SZARKA LÁSZLÓ

A szlovák autonómia és az etnikai revízió alternatívája 1938-ban. Esterházy János dilemmája a csehszlovák válság hónapjaiban¹

LÁSZLÓ SZARKA

The Slovak autonomy and the alternative of the ethnic revision in autumn 1938. The dilemma of János Esterházy in the months of the Czechoslovak crisis

94(437.6)"1938"
323.17(437.6)"1938"
342.24(437)"1938"
23.15(=511.141)(437.6)"1938"

Keywords: Czechoslovak crisis, Slovak autonomy, Hungarian foreign policy, Hungarian minority policy.

Az 1935. évi csehszlovákiai kormányváltást, illetve Edvard Beneš köztársasági elnökké választását követően a csehszlovák belpolitikai életben – természetesen nem függetlenül az európai nemzetközi viszonyok gyors ütemű átrendeződésétől, kiváltképp a hitleri Németország egyre fenyegetőbb és agresszívabb fellépésétől – heves politikai vitákat váltottak ki a két évtizeden át megoldatlanul marad nemzeti-nemzetiségi kérdések. Ez utóbbiak közé tartozott mindenekelőtt Szlovákia és Kárpátalja autonómiájának problémája, amelyhez az 1933. évi hitleri németországi fordulatot követően a szudéta-német-kérdés csatlakozott.

A dél-szlovákiai, dél-kárpátaljai magyar kisebbség, akárcsak a sziléziai és észak-szlovákiai lengyel kisebbség ügye kezdettől fogva a két anyaország revíziós külpolitikájának a függvényeként alakult. Ennek megfelelően ez utóbbi két kisebbség tekintetében – a köztársaság összes kisebbségére kiterjedő nemzetiségi jogi keretek változásain túl – érdemi elmozdulások nem voltak megfigyelhetőek, hacsak az időről időre kiéleződő bilaterális problémákat nem tekintjük annak.

Az 1930-as évek második felében kibontakozott és egyre jobban elmélyült csehszlovák válságnak több egymást erősítő összetevője volt. Elsődlegesnek a versailles-i Európa nagyhatalmi erőviszonyaiban végbement, később végzetesnek bizonyult átrendeződést kell említenünk, amely éppen a német nemzeti szocializmus hatalomra jutá-

1 A tanulmány a Visegrádi Alap által támogatott *The Life and Political Role of János Esterházy in Archival and Press Sources* című projekt, valamint a VEGA „Československá republika a maďarská menšina na Slovensku (1930–1938)” 2/0023/12. számú kutatási program keretében készült.

sával kezdődött, s amellyel szemben sem a nyugati nagyhatalmak, sem a Szovjetunió a világháború kitöréséig nem volt képes megfelelő ellenalternatíva kidolgozására.

Hitler hatalomra kerülése, alig rejtett és katonailag egy-másfél évvel előre tervezett agresszív szándékai már a figyelmes kortársak számára is láthatóvá tették a változások irányát és veszélyességét. A *Mein Kampf*ről recenziót készítő T. G. Masaryk, csehszlovák köztársasági elnök az egész kontinens, azon belül a „köztes-európai” országok – Ausztria, Csehszlovákia, Lengyelország, a baltikumi, balkáni államok – kollektív biztonságát fenyegető kockázati tényezőként értékelte a náci rendszer térnyerését és külpolitikai terveinek megvalósítását.²

Tanulmányunkban az 1938. évi – az Anschluss nyomán kiéleződött és az Első Köztársaság megszűnéséhez vezető – csehszlovák válság időszakát vizsgáljuk. A Hlinka-féle Szlovák Néppárt (HSZNP) által húsz éven át szorgalmazott és az ellenzéki magyar pártok által elvben mindvégig támogatott szlovákiai nemzeti és tartományi autonómia alapvetően meghatározta a köztársaság belső stabilitását és a szlovákiai nemzetiségi viszonyok alakulását. Az autonómia kérdése körül kialakult konfliktusok és alternatív elképzelések fontos részét alkották a Csehszlovákiával szemben kialakított magyarországi külpolitikai elképzeléseknek. A magyar külpolitika és a vele szorosan együttműködő szlovákiai magyar pártpolitika megpróbálta befolyásolni a szlovák autonómia-törekvéseket. Mindazonáltal az 1920-as évek elejétől kezdve jól láthatóan folyamatosan nőtt a távolság a szlovák néppárti politika centruma és a magyarországi és a csehszlovákiai kisebbségi magyar politikai tényezők között. Ez pedig jórészt azzal függött össze, hogy a szlovák autonómia magyar alternatívája részben az 1918-as szlovák különválás kudarcának beismerését jelentette volna. Másrészt egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar külpolitikai elképzelésekben – a korabeli európai realitásoknak megfelelően – egyre jobban előtérbe került az etnikai revízió, ami viszont a Csehszlovákián belül először territorializálódott szlovák állam területi integritásának kétségbevonását, veszélyeztetését vonta maga után.

A szlovákiai autonómiával kapcsolatos anyaországi és a kisebbségi magyar álláspontok alakulását, kölcsönhatását, egymáshoz való viszonyát elemezve érdemes külön megvizsgálni, hogy a szlovák autonómia-kérdésben erős budapesti kormányzati felhatalmazással rendelkező Esterházy János milyen elképzeléseket dolgozott ki, s milyen dilemmákkal szembesült.

Angyal Béla, Simon Attila, Andrej Tóth eddigi munkái meggyőzően tárták fel, hogy az Országos Keresztényszocialista Párt és a Magyar Nemzeti Párt egyesülésével 1935-

2 A *Mein Kampf*ről T. G. Masaryk 1931-ben készített részletes elemzést, amelyet az általa használt V. S. Álnéven 1933. április 30-án jelentett meg a csehszlovák kormány félhivatalos lapjának számító német nyelvű Prager Presse hasábjain. Masaryk ebben az írásában egyszerre nyújtott pontos képet Hitler személyiségének történeti előzményeiről és pszichológiai meghatározottságairól, és figyelmeztetett a nemzetiszocialista ideológia rasszista alapozású, hataloméhes, az egész európai kontinens, s azon belül különösen a szomszéd államokat és nemzeteket fenyegető agresszivitására. Masaryk szövegének cseh változatát ld. pl. a *Moderní dejiny* c. cseh–lengyel, magyar–szlovák nyelvű visegrádi történelem-módszertani portálján: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/neznama-masarykova-recenze-hitlerovy-knihy-mein-kampf/>

ben létrehozott Egyesült Magyar Párt (EMP) vezetésének igen szűkös politikai mozgásteret volt az 1935–1938 közötti időszakban. Részben azért, mert a párt stratégiai vonalvezetését, jelentősebb politikai döntéseit rendre előzetesen a magyar miniszterelnökségen vagy a magyar külügyminisztérium illetékes osztályain lezajlott konzultációk vagy éppen a prágai követségen, pozsonyi konzulátuson keresztül érkező utasítások határozták meg. Másrészt pedig azért, mert a magyar párt(ok) parlamenti mandátumainak a száma ritkán tette lehetővé a prágai erőviszonyok érdemi befolyásolását. Azzal együtt, hogy a végső döntések majdnem minden esetben Budapesten születtek, a lényegi kérdések esetében legtöbbször az EMP vezetőit is bevonták a döntés-előkészítésbe, amivel nemritkán képesek voltak bizonyos mértékben saját álláspontjukat is érvényesíteni.³

Paradox módon a magyar revíziós külpolitika szempontjából elvben kulcsfontosságú szlovákkérdésben – Szlovákiai autonómiájának, a magyar–szlovák viszony alakulásának a kérdésében – volt talán a legnagyobb a kisebbségi magyar politikai vezetők cselekvési szabadsága, kezdeményezési lehetősége. Részben azért, mert a budapesti kormány Vojtech Tuka nyíltan magyarofil autonomizmusában, majd egyre inkább az emigráns szlovák csoportok, például Dvorcsák Győző és Jehlicska Ferenc integrális revízióra irányuló tevékenységében látta a szlovákkérdés revíziós alternatívájának bázisát. Másrészt a korabeli követségi jelentések is arról tanúskodnak, hogy a magyar külpolitika irányítóit mindvégig nagyfokú tanácstalanság jellemezte a dinamikus csehszlovák pártpolitikai mozgások, s azon belül a kormánypárti és ellenzéki szlovák pártok megítélését illetően. Mint ahogy azt a hipotézist is megfogalmazhatjuk, hogy a magyar revíziós doktrína tudatosan egymást kiegészítő alternatívákban gondolkodó bethleni, majd gömbösi vonalvezetése és a különösen Kánya Kálmán külügyministersége idején felerősödött pragmatikus jellege miatt, a szlovákkérdésben Budapest inkább a cseh–szlovák viszony önmozgásának, illetve a csehszlovák–német ellentétek kiéleződésének magyar szempontból kedvező végkifejletével számolt, s a lengyel diplomáciától eltérően nem tartotta meghatározónak a közvetlen, kormányzati szintre emelt magyar–szlovák kapcsolatokat. Ráadásul azt is be kellett látnia, hogy a kisantantfenyegetés szorításában kerülnie kellett a Csehszlovákiával szembeni fegyveres konfliktus lehetőségét.

3 Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002; Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010; Uő: Az 1938-as nemzetiségi státútum és a magyar kisebbség. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 12. évf. (2010) 3. sz. 29–51. p.; Tóth, Andrej: Zemská křesťansko-socialistická strana v Československu pod vedením hraběte Jánoše Esterházyho v letech 1933–1935. *Moderní dějiny*, 19. évf. (2011) 1. sz. 67–103. p.; Uő: Nástup hraběte Jánoše Esterházyho do čela Zemské křesťansko-socialistické strany v Československu na sklonku roku 1932. *Moderní dějiny*, 18. évf. (2010) 1. sz. 77–101. p.; Uő: Maďarské menšinové politické strany v Československu a volba Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky v prosinci 1935. I-II. díl. *Moderní dějiny*, 20. évf. (2012) 1. sz. 157–202. p., 2. sz. 83–137. p.

Ennek az elemzési szempontnak a jogosultságát az eddig megjelent és egyre alaposabb cseh, szlovák munkák is alátámasztják, bár a korábbi évtizedek nemzeti és ideológiai kizárólagosságai gyakran eltakarták a szlovák és cseh elemzők elől a kisebbségi és az anyaországi nézőpontok, állásfoglalások közti különbségeket.⁴

A szlovák autonómiatörekvések magyar összefüggései – a magyar revíziós külpolitika és az Egyesült Magyar Párt egymástól nem független, de részben különböző célokat, módszereket követő magatartásán, illetve a szlovák alternatívákhoz való viszonyuláson keresztül foghatóak meg a legjobban. Az 1938-as csehszlovák válságév három választási lehetőség formájában – a cseh–szlovák belső megegyezés, a másik két szomszédhoz, Lengyelországhoz vagy Magyarországhoz való csatlakozás, illetve a német *Neuordnung* keretei közt megnyíló állami önállóság lehetőségeként – jelent meg a szlovákkérdés.

Az osztrák Anschluss nyomán a hitleri Németország halálos szorításába került Csehszlovák Köztársaság márciusi–áprilisi első reakciói azt mutatták, hogy a szlovák autonómiapolitika szakított a korábbi visszafogott stílusával. A Köztársaság, illetve a pittsburghi egyezmény „jubileumi évét” a követelések radikalizálására, mozgalmi és

4 A régebbi munkák közül Ladislav Deák könyveit kell megemlítenünk: Deák, Ladislav: *Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938–1939*. Bratislava, Veda, 1990, 189 p.; Uő: *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933–1939*. Bratislava, Veda, 1991, 241 p. A legújabb munkák közül pedig forrásszinten is sok új anyagot tárt fel például Arpáš, Róbert: *Autonómia: víťazstvo alebo prehra? Vyvrcholenie politického zápasu HSLŠ o autonómiu Slovenska*. Bratislava, Veda, 2011, 197 p.; Bystrický, Valerián: *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*. Bratislava, Prodoma, 2008, 301 p.; Vašš, Martin: *Slovenská otázka v 1. ČSR (1918–1938)*. Martin, Matica slovenská, 2011. A cseh történetírás legújabb összefoglaló kisebbség-, illetve diplomáciatörténeti munkái közül ld. például: Petráš, René: *Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Praha, Karolinum, 2009, 437 p.; Tóth, Andrej–Novotný, Lukáš–Stehlík, Michal: *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?* Praha, Universita Karlova, Filosofická fakulta–Vydavatelství TOGGA, 2012, 739 p.; Kuklík, Jan–Němeček, Jan: *Od národního státu ke státu národnostního. Národnostní statut a snahy o řešení menšinové otázky v Československu v roce 1938*. Praha, Karolinum, 2013, 450 p. A nemzetközi historiográfia máig jól használható alapmunkája a vizsgált korszak szlovák kérdéséről Hoensch, Jörg K.: *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik: Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Autonomie und Separation 1938/1939*. Graz–Köln, Böhlau, 1965, 379 p. Hoensch könyve megjelent szlovák fordításban is: Hoensch, Jörg K.: *Slovensko a Hitlerova východná politika. Hlinkova slovenská ľudová strana medzi autonomiou a separatizmom. 1938–1939*. Bratislava, VEDA, 2002. A kérdéskör legújabb feldolgozásai közül példaként említsük meg Haslinger, Peter: *Nation und Territorium im tschechischen politischen Diskurs 1880–1938*. München, Oldenbourg, 2010. Brandes, Detlef: *Die Sudetendeutschen im Kriesenjahr 1938*. München, Oldenbourg, 2009, 399 p. (Brandes könyve megjelent csehül, tovább erre hivatkozom: *Sudetští Němci v krizovém roce 1938*. Praha, Argo, 2012, 428 p.); Bakke, Elisabeth: *Doomed to failure? The Czechoslovak nation project and the Slovak autonomist reaction 1918–38*. Oslo, Unipub forlag Akademia, 1999, 533 p. Bakke monográfiájának kézirata elérhető a szerző honlapján: http://folk.uio.no/stveb1/Doomed_to_failure_links.html

politikai hátterének a kibővítésére kívánta felhasználni. Ez utóbbi részeként, félretéve a korábbi óvatoskodást, az érintettek újragondolták a német–magyar–szlovák „kisebbségi” együttműködési koncepcióját, s felfedezték a benne rejlő lehetőségeket.

1938. március 29-én a prágai parlamentben Jozef Tiso nyilatkozatot olvasott fel, amelyben Szlovákia autonómiájának mielőbbi megvalósítására szólította fel a kormányt. A nyilatkozat, akárcsak a HSZNP összes 1938. évi autonómiával kapcsolatos hivatalos állásfoglalása, deklarációja a csehszlovák állam keretei közt, a köztársaság belső stabilitásának megerősítése érdekében szorgalmazta az autonómia megvalósítását. Tiso, aki felszólalását előzetesen Esterházyval és a többi kisebbség politikusaival is egyeztetette, külön fejezetet szentelt a szlovákiai nemzetiségi csoportoknak. Esterházy azonban igyekezett mértékén kezelni Tiso fogadókészségét. Jól látta, hogy Hlinkáék számára csak átmenetileg volt szükség „nemzetiségi együttműködés” felmutatására, hogy így is növeljék Hodža és Beneš szemében a szlovákkérdés súlyát.⁵

A HSZNP deklarációját magyar részről Szüllő Géza, az EMP tiszteletbeli elnöke, Leon Wolf, a Hlinkáék által kezdeményezett Autonómia Blokk listáján megválasztott lengyel képviselő és Ernst Kundt, a Szudétanémet Párt (SZDP) képviselője és szóvivője is megtámogatta a képviselőházi vitában. Egyedül Viliam Široký szlovák kommunista képviselő kelt ki a „köztársaság ellenségeinek” látványos összefogása ellen. Ennek a kisebbségi és autonómiaszövetségnek ez a parlamenti flottatüntetése mindenestre felhívta a figyelmet a Hodža-kormány által célul kitűzött nemzetiségi megbékélés várható nehézségeire.⁶ Kivált, hogy 1938. március–április folyamán felerősödtek a Csehszlovákiával szemben ugyancsak területi követeléseket támasztó Magyarország és Lengyelország reakciói is. Mindez óhatatlanul befolyásolta a Hodža-kormány elképzeléseit a csehszlovák nemzetiségi státútum első változatának a megformálásában.

Az 1938. májusi–júliusi periódusban, az egyre feszültebbé vált csehszlovák–német államközi és a csehszlovák–szudétanémet viszony mellett Beneš elnök és a csehszlovák kormány részben az aktív ellenállás alternatívája és a nyugati szövetségesei által tanácsolt megegyezés taktikai lépései közt lavírozott. Hodža a nemzetiségi státútumtervezet átdolgozásával, a szudétanémet, majd a magyar párttal egyeztetve próbálta áthidalni a nyugati szövetségesek appeasment politikája és bizalomvesztése nyomán támadt politikai úrt.

5 Esterházy a következőképpen rögzítette Tisóval kapcsolatos benyomásait: „...most pillanatnyilag teljes becsületességgel állja a harcot és nem riad vissza a kormány részéről jövő fenyegetésektől sem. Hogy ez az állapot nála meddig fog tartani, és mikor fog akarni esetleg más politikai vizekre evezni, természetesen nem tudom és ezért garanciát nem vállalhatok. Ezért nézetem szerint egyedüli dolog, amit csinálhatunk, hogy biztosítsuk magunkat, hogy nem fognak kiugrani, az, hogy lehetőleg minél erősebben kompromittáljuk őket Prága szemében.” Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) K-64, 79. csomó, 1938. 65. tétel

6 A prágai parlament képviselőházi naplójának szövegéből jól kivehető a négy nemzetiség különérdekeinek az előtérbe kerülése, illetve a Tiso által felolvasott deklarációban a nemzetiségekkel való együttműködés frázis szintű megfogalmazása. Poslanecká sněmovna, těsnopisecké záznamy, 29. března 1938. *Společná česko-slovenská parlamentní digitální knihovna*. <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/143schuz/s143003.htm>

Hodža és Beneš rövid ideig tartó szoros együttműködésének korszaka volt ez, amikor a szlovák autonómatörekvések kezelése a németkérdés mögött részben háttérbe szorult, részben pedig a kisebbségektől eltérő, külön pályán futott, de augusztustól kezdődően egyre inkább felerősödött a válság nemzetközi, nagyhatalmi dimenziója. Ennek következtében a Hodža által preventív jellegűnek tartott nemzetiségpolitikai reform jellege radikálisan megváltozott és a köztársaság önvédelmét szolgáló, a kormányzati kezdeményezést is megkérdőjelező magatartássá alakult. A csehszlovák válság 1938. augusztus–szeptemberi, forró periódusában egyértelművé vált, hogy többé már nem létezett belső megoldás.

A szeptember 18-i brit–francia ultimátum elfogadásával maga Beneš és a csehszlovák kormány legalább a szlovák autonomistákkal megpróbált még egyezsége jutni. A nemzetiségi ügyek, hasonlóképpen az 1918. évi magyarországi drámához, többé már nem számítottak belpolitikai kérdésnek. Beneš ezért nem vállalkozott arra, amire annak idején Jásziék, hogy legalább a nemzetközi közvélemény és a jövő számára dokumentálja megegyezési szándékát, és mielőtt rákényszerítették volna a müncheni szerződést, törvényerőre emelje az első köztársaságot átalakító, svájci típusú nemzeti-önkormányzati rendszert bevezető statútum negyedik variánsát. Megtette ezt pár hónappal korábban, amikor a megújuló csehszlovák nemzetiségi politikáról összeállított memorandumban tájékoztatta az angol és a francia kormányt. Mint gyorsan kiderült, minimális hatásfokkal.

Tény, hogy a nemzetiségi statútum – egyébiránt messzemenő engedményeket tartalmazó – negyedik változata, illetve a cseh–szlovák viszony különszabályozásának Milan Hodža, Edvard Beneš és Ivan Dérer igazságügy-miniszter által kidolgozott három megállapodásváltozata alapján nem sikerült, nem is sikerülhetett a legsúlyosabb válságszakaszban a nemzetiségi problémákat megoldani. Ugyanakkor azt is látni kell, és itt viszonylag nagyok a cseh, szlovák és magyar történetírás közötti különbségek, hogy a München és kisebb részben a bécsi döntés utáni helyzet nyitotta meg a lehetőséget a cseh–szlovák viszony és a ruszinkérdés szabályozására, Szlovákia és Kárpátalja autonómiastátuszának kialakítására.⁷ A lengyel- és magyarkérdés a müncheni szerződés értelmében rövid úton, az etnikai elvű revízió müncheni elvei alapján jórészt megoldódtak, és a második Cseh-Szlovák Köztársaság számára már alapvetően a cseh–szlovák–ruszin viszony autonómia-rendszerének a beüzemelése, valamint az új határok mentén kialakult konfliktusok kezelése jelentette a legnagyobb etnopolitikai kihívást.

Ennek a rendkívül összetett féléves periódusnak a végére a csehszlovákiai magyar kisebbség előtt szintén leegyszerűsödtek a politikai alternatívák, a választási és döntéshelyzetek. Amennyiben a nagyhatalmak nemcsak a cseh–német viszonyt rendezik a határok módosításával, akkor a csehszlovákiai magyarság többsége számára szintén hamarosan eljön a „hazatérés” pillanata. Ha a nagyhatalmak csak a németkérdést rendezték volna, akkor másik megoldásként maradt volna Szlovákia autonómiája, s azon belül a magyar kulturális vagy regionális autonómia lehetősége. A müncheni szerződés

7 Bystrický, Valerián: Milan Hodža a česko-slovenské vzťahy koncom 30. rokov. In *Uő: Od autonómie*, i. m. 156–157. p.

kiegészítő jegyzőkönyvében rögzített magyar és lengyel rendezés lehetősége, illetve Szlovákiának október 6-án kikiáltott autonómiája azonban rövid egy héten belül kéz­zelfogható valósággá tette a magyar etnikai revízió és a szlovák autonómia súlyos ellentmondásait, amivel természetesen az EMP vezetésének és Esterházy Jánosnak is szembesülnie kellett.

A kisebbségi magyar pártpolitika szerepe

Miként próbálta az Esterházy és Jaross Andor vezette Egyesült Magyar Párt elnöksége, parlamenti frakciója programszerűen feldolgozni azokat az 1938. évi eseményeket, amelyekre húsz éven keresztül várt? Mennyire tudott megfelelni a szlovákkérdés kezelésében a Budapestről kiosztott mandátumának? Jóllehet a felvidéki kisebbségi magyar reprezentáció mindvégig a magyar revíziós külpolitika utasításait követte, idő­ről időre – saját kisebbségi közvetítő és túszzerepének adottságaira hivatkozva – megpróbált olyan alternatívákat is felkínálni a magyar diplomáciának, amelyek a revíziós doktrínát közelíteni kívánták a valóságos helyzetekhez, lehetőségekhez. És persze azt is látni kell, hogy éppen a szlovák autonómiatörekvések cseh-szlovák keretek közt végbement kodifikációja nyomán 1938 őszén le kellett leszámolnia minden nagy revízióhoz kapcsolódó illúzióval. Ez különösen Esterházy számára volt nehéz, aki alapvetően abban bízott, hogy a magyar–lengyel együttműködéssel sikerül a szlovák autonómiát a Magyar Királyság keretei közt megvalósítani.

A varsói megbeszéléseiről fennmaradt lengyel diplomáciai források alapján a szlovák autonómia ügyében elszenvedett magyar kudarc okát részben a komáromi magyar–cseh-szlovák tárgyalásokon tanúsított agresszív magyar magatartásban, részben pedig a bécsi határvonal megállapításának módjában jelölte meg.⁸ Valójában azonban ő is pontosan látta, hogy a magyar kormány mind a szlovák autonómia, mind pedig a kisebbségi jogkiterjesztés ügyében szinte kizárólag a Németország által lehetővé tett megoldásokat tartotta járhatónak, és ezért Budapesten többé-kevésbé tétlenül szemléltek a szlovákkérdésnek az önállósulás irányába mutató cseh-szlovák orientálódását. Esterházy­nak ugyanakkor azzal is szembesülnie kellett, hogy a magyar–szlovák kapcsolatokban húsz év alatt nem történt érdemi közeledés, s nem került sor a szlovák autonómia Magyarországon belüli alternatíváinak a kidolgozására. Ennek persze mind-

8 Esterházy Jan Szembek lengyel külügyminisztériumi államtitkárral folytatott 1938. június 17-i varsói megbeszélésén kifejtette, hogy „nincsenek illúziói abban a tekintetben, hogy Szlovákiában magyarbarát közhangulat uralkodna. Túl sok a régi emlék és nagyon nagyok voltak a csehszlovák állam létrejöttéhez fűződő elvárások is. Egyedül Prága felelőtlen, centralista politikája – fogalmaz a lengyel feljegyzés – okozta azt, hogy Szlovákiában csehellenes hangulat alakult ki, ami az utóbbi időben bizonyos lehetőségeket teremtett arra, hogy megteremtsek a magyarbarát hangulat alapjait. Ez azonban még nem tekinthető változatlan és megállapodott hangulatnak, és ezért a magyar tényezőknek át kell törniük annak a bizalmatlanságnak a falát, amely Szlovákiában Magyarországgal szemben létezik”. Segeš, Dušan–Hertel, Maroš–Bystrický, Valerián (eds.): *Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských dokumentoch v rokoch 1938–1939*. Bratislava, Spoločnosť Pro Historia, 2012, 233–236. p.

két oldalon a konkrét bel- és pártpolitikai okokon túl történeti és lélektani feltételei is hiányoztak, így az 1938-ban kialakult helyzetet magyar és szlovák részről úgy élték meg, mintha az 1918. évi különválás során kialakult helyzetet kellett volna kezelni. A magyar közvélemény a minél teljesebb, spontán történeti revízió csodájában reménykedett, szlovák részről viszont minden más alternatíva vonzóbbnak bizonyult, mint a „Szent István-i” magyar államkeretek közé való „visszatérés”.⁹ Pedig a húsz év alatt a szlovákság a csehszlovák államkeretek közt megtapasztalta saját nemzeti politikai, kulturális, társadalmi erejét, tudatosította a csehekkel közös állam előnyeit és hátrányait. A szlovák politikai közéletben és közvéleményben igen széles konszenzus alakult ki abban a tekintetben, hogy az 1918 előtti állapotokhoz képest Csehszlovákia rendkívül nagy előrelépést jelentett.

Ezzel szemben a magyarországi társadalom nagyobb részére Trianonban megállt az idő. Hiába próbált a kisebbségi magyar értelmiség közvetíteni a szomszédok és Magyarország között, a régi és új világok között alig nyílt átjárás. Ezért is fontos, hogy a budapesti kormány felismerte saját korlátait, és az EMP ügyvezető elnökeként Esterházy János esetében is érvényesnek tekintette azt a még Bethlen István kormányzati periódusának végén kialakult munkamegosztást, amely szerint a közvetlen, személyes szlovák tárgyalások a felvidéki kisebbségi magyar pártok vezetőire tartoztak.¹⁰

Ennek kapcsán érdemes azon is elgondolkodni, milyen külső és belső tényezőkkel, akadályokkal és aggodalmakkal függött össze a korabeli magyar diplomácia revíziós stratégiájának az a gyengesége, amely 1930 és 1938 között nem volt képes egyértelművé és a lengyelekhez hasonlóan értelmezhetővé, olvashatóvá tenni a magyar álláspontot a szlovákkérdéssel kapcsolatos budapesti célok és szándékok tekintetében. Jellemző az 1938. tavaszi helyzetre, hogy a lengyel diplomácia, Beck lengyel külügyminiszterrel az élen kénytelen volt folyamatosan Budapestet arra ösztönözni, hogy próbálja felvenni a közvetlen kapcsolatokat az ellenzéki, autonomista szlovák politikai elitel, s tegye világossá a szlovákok és a nemzetközi diplomácia számára, mi mindenben különbözhetett volna Szlovákia autonóm státusa a cseh–szlovák, illetve a magyar–szlovák viszony keretei közt.¹¹

E tekintetben különösen 1938 tavaszától kezdve, Kazimierz Papée prágai lengyel követen és Hory András varsói magyar követen keresztül éppen Varsó kezdeményezése volt az, amire a Kánya Kálmán vezette magyar külügyminisztériumnak reagálnia és válaszolnia kellett. A szlovákkérdés szlovák szempontból megnyugtató kezelésében érdekelt Varsó a diplomáciai csatornákon keresztül próbálta színvállásra készíteni Budapestet, miként is képzeli a magyar kormányzat a csehszlovák válság két kulcskérdésének, Szlovákia és Kárpátalja autonómiájának a rendezését.

9 Erre ld. pl. Arpáš, Róbert: *Autonómia*, i. m. 87–89. p.

10 Erről részletesebben ld. Szarka László: Kisebbségvédelem, autonómia és revízió. Esterházy János szerepe a csehszlovákiai magyar politika alakításában 1932–1938. *Történelmi Szemle*, 55. évf. (2013) 3. sz. 431–432. p.

11 Segeš, Dušan–Hertel, Maroš–Bystrický, Valerián (eds.): *Slovensko a slovenská otázka*, i. m. 152–158. p.

Az annak idején a budavári Dísz téren működő Magyar Külügyminisztérium 1938. május 3-ai levéltervezetében, a lengyel kérdésekre válaszolva három pontban foglalta össze Magyarország szlovák tárgyalási pozícióit. A korábbi hasonló tájékoztatást megerősítve jelezték, hogy a magyar–szlovák kapcsolatokért magyar részről az EMP vezetői a felelősek. A tárgyalások a Dísz tér szerint jó irányban haladtak, de 1938 májusában még nem lehet érdemi elmozdulásról beszámolni. S végül a magyar külügyi tájékoztató jelezte, hogy „az ilyen természetű megbeszélések kényes voltára” való tekintettel a magyar kormány semmilyen közvetlen szlovák tárgyalást 1938 májusáig nem folytatott, de rövid időn belül erre is sort kívánnak keríteni.¹²

Esterházy János – egyebek közt éppen lengyel kapcsolatai és a német élettér-elképzelésekkel szemben a közép-európai összefogást előtérbe helyező állásfoglalásai miatt – különösen alkalmasnak látszott ennek a sajátos magyar–szlovák párbeszédnek a felgyorsítására.¹³ Ő fogta össze magyar részről azokat az egyeztetéseket, amelyek az EMP és a HSZNP vezetői között a prágai parlamentben, a szlovákiai „öslakos népek”, a csehszlovákiai kisebbségek és az autonómiatámogató pártok között folytak, s neki volt az a feladata, próbálja meg a szlovák vezetőket autonómiapolitikájuk magyar orientációjának előnyeiről meggyőzni. Erről a prágai, varsói követi jelentésekben és utasításokban többször is szó esik.

Mielőtt azonban Esterházy közvetítő misszióját közelebbről is megvizsgálánk, foglaljuk össze röviden, miként alakult az 1938. március–szeptemberi időszakban a cseh-szlovák viszony, és milyen változások zajlottak le a prágai kormány kisebbségpolitikájában.

A csehszlovák válság kisebbségi és szlovák dimenziója

Milan Hodža, a két világháború közötti köztársaság 1935. november 5-étől 1938. szeptember 22-éig – az úgynevezett széles koalícióra, a parlamenti pártok mandátumának kétharmadára támaszkodva – három különböző összetételű kormány miniszterelnökeként kezdettől fogva megpróbált átfogó, de konkrét kereteket, jól felépített, de hatékony időrendet megállapítani a nemzetiségi viszonyok újraszabályozására. Összhangban a

12 Minthogy a HSZNP Prágán kívül elsősorban a lengyel kormánnyal tartott fenn rendszeres kapcsolatot, s Varsó igyekezett egyszerre támogatásáról biztosítani a szlovák autonomistákat, másrészt viszont távol kívánta magát tartani a lengyel értelmezés szerint magyar érdekeltsgű szlovák ügyektől, a lengyel diplomácia folyamatosan informálódott a magyar–szlovák viszony alakulásáról.

13 Esterházy lengyel kapcsolatainak megítélésében igen nagyok az eltérések a magyar és a szlovák, illetve a cseh történeti értékelésben. Molnár Imre szerint Esterházy azt követően vállalkozott magánemberként a lengyel közvetítő szerepre, miután „a közép-európai politika egén már felmerült egy, a Hitler bábállamaként létrejövő önálló Szlovákia fenyegető rémképe”. Ezzel szemben szlovák részről általában éppen Esterházy aktív lengyel közvetítői szerepvállalását tekintik a Csehszlovákia-ellenes magatartás első bizonyítékának. Vö. Molnár Imre: *Esterházy János élete és mártírhalála*. Budapest, Méry Ratio, 2012, 91–97. p.; Deák, Ladislav: *Hra o Slovensko*, i. m. 100–101. p.; Arpáš, Róbert: *Autonómia*, i. m. 102–103. p.

közép-európai kisállamok összefogását célzó regionális tervével, 1936-tól kezdve megpróbált lelket lehelni abba a decentralizációs elképzelésbe, amely a multietnikus csehszlovák nemzetállam nemzetei és kisebbségei mellett az etnikai régiók számára is jelentős jogkiterjesztést eredményezhetett volna.

Ebbéli szándékát az 1936. november 10-i kormányprogramban is megfogalmazta, s azt a kormánypártok is támogatták. Ezt követően hosszabb kivárás után Edvard Beneš köztársasági elnök is felismerte Hodža elképzelésében a válságkezeléshez nélkülözhetetlen preventív szempontokat, és nem minden fenntartás nélkül, de támogatni kezdte Hodža nemzetiségpolitikai reformelképzeléseit. Az 1937. február 18-i kormányülésen az úgynevezett neoaktivista német pártok támogatásával meghirdette a nemzetiségi egyezés programját. Ennek keretében főként a hárommillió szudétanémet kisebbség által lakott határvidék gazdasági megsegítését, az ottani szociális és egészségügyi helyzet megjavítását és a közigazgatás nemzetiségi arányszámokhoz igazított átszervezését helyezte kilátásba. Ezek az intézkedések egyszersmind az egész köztársaságra kiterjedő, átfogó nemzetiségi reformcsomag keretében a köztársaság nemzetiségpolitikai jogrendjét az úgynevezett nemzetiségi státútumban kívánták rögzíteni.¹⁴

A rendkívül kiélezett bel- és külpolitikai helyzetben készülő státútum – a május 21-i mozgósítás visszavonásáig például a Szudétanémet Párt eleve elutasította a tervezet véleményezését – 1938 márciusa és júliusa között négy változatban készült el, s fontos részévé vált annak a brit nyomásra és Runciman lord felügyeletével lezajlott csehszlovák–szudétanémet belpolitikai egyeztetéssorozatnak, amelyről ma már tudjuk, a Hitler által irányított szudétanémet vezetők elutasító magatartása miatt elméleti esélyt sem jelentett valamilyen belső megoldás elérésére.¹⁵

Konrad Henlein, az SZDP vezetője április 23–24-én Karlovy Varyban (Karlsbadban) a párt éves közgyűlésén a csehszlovák szövetségi rendszer felmondását, valamint a német nemzetcsoporthoz és a német „világnézethez” való kötődés jogát is a pártprogramba emelte. A német elutasítás tehát elve borítékolható volt, különösen azt követően, hogy 1938. június 7-én az SZDP önálló államjogi tervezetet nyújtott be A belpolitikai viszonyok újrendezésének vázlata címmel. Ebben a népcsoport elvének abszolutizálásával 19 olyan német önkormányzati terület kijelölését követelték, ahol az állami közigazgatás minden területén a helyi többség elve érvényesült volna. Hodža június közepén arról tájékoztatta az SZDP-t hogy a Vázlatot és a státútumtervezetet együtt kívánják a további tárgyalások vezérfonalaként kezelni.

14 A nemzetiségi státútumról ld. Kuklík, Jan–Němeček, Jan: *Od národního státu*, i. m. 36–52. p.; Simon Attila: *Az 1938-as nemzetiségi státútum*, i. m. 31–40. p.; Bystrický, Valerián: *Národnostný štátut a štátoprávne programy na Slovensku roku 1938*. In *Uő: Od autonómie*, i. m. 84–98. p. A „nemzetiségi megbékélés” programját elfogadó kormányülés jegyzőkönyve: *Národní archiv České republiky, Předsednictvo ministerské rady, Protokol o 38. schůzi 16. vlády ČSR, 18. února 1937*.

15 Brandes, Detlef: *Sudetští Němci*, i. m. 97–114. p.

Az egyeztetések Hitler és Henlein szeptember 2-i berlini tanácskozása, illetve az egymás után kirobbantott helyi konfliktusok nyomán teljesen zsákutcába jutottak, és a szudétánémet-kérdés megszűnt belpolitikai kérdés lenni. A megoldás 1938 szeptemberében már a nyugati szövetségesek és a harmadik birodalom között körvonalazódó, Németországot etnikai revízióra feljogosító megállapodást jelentette.¹⁶

A cseh–szlovák viszony kezelésében Hodža nemzetiségi státúumtervezete és nemzetiségpolitikai filozófiája nem bizonyult elégségesnek, annál is inkább, mert Tisóék kezdettől fogva ragaszkodtak ahhoz, hogy a szlovák autonómia ügyét ne tekintsék kisebbségi kérdésnek, s a cseh–szlovák viszony államjogi rendezése a német, magyar, lengyel kérdéstől elkülönítve történjen. 1938. július 1-jén Beneš köztársasági elnök kezdeményezésére ezért elkezdődött a tartományi önkormányzatiság kiterjesztését és újraszabályozását célzó alkotmányjogi tervező munka, amelyben Hodža miniszterelnök és a köztársasági elnök mellett az elkötelezetten csehszlovák Ivan Dérer igazságügy-miniszter játszott fontos szerepet. A Csehország, Morvaország, Szlovákia és Kárpátalja önkormányzatiságának törvényhozói, végrehajtói jogkörökkel való megerősítését Beneš külön törvényben kívánta szabályozni, s úgy gondolta, ezzel a szeparatistikus jellegű szlovák autonómiatörekvésekkel szemben megfelelő ellenalternatívát tud felkínálni Tisóéknak. Csakhogy a Hlinka halála után tovább radikalizálódó szlovák néppártiak számára a törvényhozói, kormányzati és költségvetési autonómia szentháromsága sérthetetlen dogmának számított, s ezért a Prágában kidolgozott első két önkormányzati törvényváltozatot eleve elutasították. A szövetséges nagyhatalmak előtt a német-kérdésben már kapituláló Beneš számára különösen fontossá vált a szlovák megegyezés ügye, hiszen ez esetben a cseh–szlovák etnikai határok közt számára is folytathatónak tűnt az államélet. A HSZNP számára tárgyalási alapnak elfogadható harmadik változat alapján azonban szeptember utolsó hetében nem kezdődtek el a Beneš által remélt tárgyalások, így München után már nem a prágai szándékok, hanem a néppárt elképzelései szerint haladt tovább a szlovák autonómia ügye.¹⁷

Szlovákia autonómiájának kisebbségi magyar olvasatai

A szlovák autonómiatörekvéseknek a magyar kormánytól és a magyar kisebbségi pártoktól egyre inkább különváló, önálló vonalvezetése alapvetően kérdőjelezte meg az „öslakos-koncepció” és az autonómiaprogram értelmét. Esterházy személy szerint egy ideig még bízott abban, hogy a néppárt előbb-utóbb hajlandó lesz visszatérni a közös

16 Uo. 182–185. p., 228–235. p.

17 Erről bővebben Arpáš, Róbert: *Autonómia*, i. m. 103–106. p.; Bystrický, Valerián: *Národnostný štátut a štátoprávne programy na Slovensku roku 1938*. In Uő: *Od autonómie*, i. m. 84–98. p.

„őslakos” politikához.¹⁸ Maga Esterházy az Országos Keresztényszocialista Párt elnökévé történt megválasztását követően mondott beszédében is kiemelt feladatának tekintette az autonómia ügyének felkarolását: „Küzdeni fogok az autonómiáért. És itt főleg a szlovák testvérek önérzetéhez szólok, mert meg nem engedhető lebecsülése az itteni őslakoságnak a prágai kormánypárti körök azon állítása, hogy mi nem vagyunk olyan érettek, hogy önmagunkat kormányozhassuk.”¹⁹

Ezzel együtt Esterházy többször is panaszkodott, hogy a Szlovákia autonómiájának ügyében vontatottan haladtak a tárgyalások, aminek számos oka lehetett. Egyrészt az HSZNP elnöki tanácsán belül Hlinka elnökkel az élen többségben voltak azok, akik az EMP elnökének közvetítő pozícióját nem tudták elvonatkoztatni a párt politikájának revíziós stratégiai fővonulatától, amit a magyar kormány kiváró, a szlovákok Magyarország melletti elköteleződését sürgető magatartása is tovább erősített.

Másrészt a magyar–szlovák ellentétek okai közt a történeti, asszimilációs viták emléke is ott kísértett, amit jól mutatott Andrej Hlinkának, Jozef Tisónak, Jozef Budaynak, illetve Esterházy Jánosnak és Aixinger Lászlónak 1935. január végi bécsi találkozója, ahol a szlovák autonómián belüli magyar–szlovák viszonynak éppen az asszimilációt kölcsönösen kizáró lehetőségek kérdése merült fel.²⁰

A HSZNP az 1930-as években különös óvatossággal alakította kapcsolatait a magyar pártokkal. Részben mert azok revíziós elkötelezettségéről Hlinka környezetében meg voltak győződve, részben pedig azért, mert a párton belül folyamatosan erősödött a Jozef Tiso alelnök által vezetett „realista” csoport, amely a csehszlovák állam fenntartásában és a csehekkel való kiegyezésben látta a legkedvezőbb alternatívát. A néppárt nemzeti radikális csoportja még kevésbé támogatta a magyarokhoz való közeledést, s látván a prágai parlamentbe benyújtott szlovák autonómiatervezetek cseh elutasítását, a Csehszlovákián belüli megoldást sem tartotta járható útnak, s ezért egyre harciasabban követelték a pártvezetéstől az önálló Szlovákia alternatívájának

18 Az őslakos-koncepciót felváltani hivatott „katolikus blokk”, illetve a „kisebbségi blokk” elképzelésekben szintén már nem a magyar, hanem a cseh katolikusok, illetve a szudétánémetek érdekérvényesítő ereje volt a meghatározó. A szlovák autonómiatörekvések bel- és külpolitikai kontextusának, tartalmi súlypontjainak, államjogi koncepciójának változásairól lásd pl. Bystrický, Valerián: *Od autonómie*, i. m. 84–99. p.; Rychlík, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vzťahy 1914-1992*. Bratislava, Academic Electronic Press, 132–140. p.; Arpáš, Róbert: *Autonómia*, i. m. 92–105. p.; Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája*, i. m. 94–95. p.

19 Esterházy: Fő feladatunk nemzeti öntudatunk s a keresztény felfogás erősítése. *Prágai Magyar Hírlap*, 1932. december 16. Közli: Angyal Béla (szerk.): *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919–1936*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 2004, 426. p.

20 Uo. 435–437. p.

képviselétét.²¹ 1938 őszéig a szlovák autonómiatörekvések egyre határozottabban a Csehszlovákián belüli államjogi újrendezés keretei közt keresték a megoldást.

Miként értelmezte az EMP vezetése, s azon belül Esterházy János Szlovákia autonómiáját, s hogyan próbálta az arra irányuló politikai törekvésekkel összhangba hozni a magyar kisebbségi jogvédelmet és a revíziós külpolitikai szempontjait? Erre vonatkozóan a nyilvánosság több szintjén – a prágai parlamentben, a kisebbségi magyar és a szlovák sajtóban fejtette ki hivatalos, azaz a közvéleménynek szánt álláspontját. Ennek a hivatalos álláspontnak kettős érvelési bázisa volt. Esterházy szlovákiai autonómiáról kialakított, nyilvánosságnak szánt elképzelése ugyanis részben a csehekkel szemben megfogalmazott „őslakos-koncepció” előzményeire támaszkodott, és a Prágától való függetlenedés jegyében a csehországitól minden tekintetben különböző szlovákiai helyzetet csakis a minél teljesebb politikai, törvényhozói, gazdasági önkormányzatiság megszerzésével látta konszolidálhatónak.

Tisztában volt persze azzal, hogy a szlovák autonómiának a megadása rengeteg cseh és „csehszlovák” gazdasági, személyi érdeket sértett volna. Ezért mondta Prága szempontjából már-már megoldhatatlannak a szlovákiai helyzetet a Benešsel való kistapolcsányi megbeszélésen. A hivatalos autonómia-álláspont másik sarkalatos eleme a szlovák vezetésű, de Szlovákia minden nemzetére kiterjedő – ma úgy mondanánk: multietnikus – autonómia elképzelése volt. Elismerte a szlovákság vezető szerepét a majdani szlovákiai autonóm közigazgatásban, de – amint azt a HSZNP központi napilapjában, a *Slovákban* is kifejtette, remélte, hogy a HSZNP „az autonómia elérése után nem esik ugyanabba a hibába, mint a centralista pártok, és a Szlovenszko magyar vidékén lakó magyarok megkapják ugyanazokat a jogokat, mint a szlovák vidékek szlováksága”.²²

A Szlovákia egész területére kiterjedő autonómia kérdéskörét Esterházy a maga politikai stratégiájában, tárgyalásaiban természetesen ennél jóval összetettebb képletként értelmezte. A hosszabb szünetet követően 1937 őszén Karol Sidor néppárti képviselővel, Hlinka pártelnök személyes bizalmasával vette fel a kapcsolatot annak érdekében, hogy újrászervezzék az 1935. évi választások idején megghiúsult kisebbségi autonómiablokkot. Tárgyalásairól a magyar külügyminisztérium részére készült feljegyzésében Esterházy több érdekes megfigyelést tett a szlovák autonómia magyar orientációjának nehézségei-

21 A párton belüli ellentétek különösen a párt 1935. évi, illetve pöstyéni kongresszusa, valamint az ugyanazon év decemberében sorra került köztársaságielnök-választások idején éleződtek ki. Tisónak sikerült elérnie, hogy a HSZNP parlamenti képviselői az elnökválasztások során a betegsége miatt lemondott T. G. Masaryk utódjaként Edvard Benešre adták le szavazatukat, amivel a párt átmenetileg egyértelművé tette elkötelezettségét a csehszlovák államegység mellett. Vö. Arpáš, Róbert: *Autonómia*, i. m. 39–52. p.

22 Molnár Imre idézi a *Tri národy o slovenskom národe (Szlovák, 1938/48. 2. p.)* címmel megjelent, erősen cenzúrázott Esterházy-cikket. Molnár Imre: *Esterházy János*, i. m. 98. p. Az EMP elnökének erről a szlovák nyilvánosságnak szánt egyedi kísérletéről ld. még Petravich Gyula pozsonyi konzul jelentését: Magyar Nemzeti Levéltár, Külügyminisztérium, rezervált iratok, K-64. 1938. 79. csomó 65. tétel

ről. Sidor esetében azt figyelte meg, hogy a magyar kapcsolattól való tartózkodása mögött az a jogos félelem húzódnak meg, hogy az EMP-vel való közös fellépés miatt könnyen elszigetelődhet a HSZNP magyarelles többségnél. A magyar pártelnök számára az autonomistákkal való kapcsolatteremtés fontos második szándékeként merült fel annak lehetősége, hogy a szlovák törekvések hathatós támogatásával bizonyítani lehetett volna, hogy „csehszlovák egység nincs”. Esterházy ezt különösen fontosnak vélte a köztársaság fennállásának jubileumi, 20. évében, amikor a prágai kormánykörök feltétlen sikerként kívánták prezentálni a közös csehszlovák nemzetállamot. A Hodža-kormányba való szlovák belépés megakadályozásához fontos magyar érdekek fűződtek.²³

A HSZNP politikájában a szlovák autonómia magyar revíziós alternatívája csak a Csehszlovákia megszűnésével számoló politikai tervezésben maradt meg – egészen 1938 szeptemberéig – a legvalószínűbb forgatókönyvnek és alternatívának.²⁴ A Hitler hatalomra kerülése után egyre inkább külpolitikai kényszerhelyzetbe sodródott csehszlovák kisebbségpolitikában olyan átrendeződések kezdődtek, amelyekben a szlovák autonómia helyett a szlovák különválás és szlovák állami önállóság alternatívája erősödött fel.

Az 1938. évi csehszlovák válság idejére a magyar népcsoport politikai képviselőjének súlypontja teljes egészében az Esterházy és Jaross vezette EMP-n belülre került. Ez egyrészt lehetővé tette az egy központból irányított, hisztériamentes felkészülést a revíziós változásokra, ugyanakkor a budapesti kormányzat igyekezett kivonni a párt vezetőit a többségi-kisebbségi konfliktusok első vonalából. Mindeközben az EMP vezetői igyekeztek megfelelő határozottsággal és egyértelműséggel reagálni a Hodža-féle státútumtervezet körül 1938 tavaszán –nyarán felgyorsult tárgyalásokra. Új követeléslistát dolgoztak ki, és többször is tárgyaltak a csehszlovák miniszterelnökkel, valamint a csehszlovák válságban érintett felek közötti közvetítés céljából Prágába érkezett lord Runcimannel.²⁵

Jóllehet ezzel párhuzamosan nagy volt a nyomás az EMP vezetésére, hogy minden lépésüket hangolják össze a Konrad Henlein vezette Szudétanémet Párttal, ezek néhány formális tárgyaláson kívül érdemi együttműködést nem eredményeztek. Az 1937. május 11-i prágai találkozót követően sokáig nem történt semmi, mígnem 1937 novemberében Darányi Kálmán és Kánya Kálmán feladatuk kapták a csehszlovákiai német–magyar kisebbségi együttműködés fellendítését. Az 1938. februári budapesti egyeztetéseket

23 Petravich Gyula pozsonyi konzul levele, s benne „Tamás” (Esterházy) jelentése a HSZNP képviselőivel folytatott tárgyalásokról. MNL, KÚM, K-64. 1938. 79. csomó 65. tétel

24 Hitler szlovákkérdéssel kapcsolatos álláspontjának alakulását Goebbels naplója és korabeli német diplomáciai források alapján vizsgálja és a magyar–szlovák ellentétek német felismerése nyomán kialakult új – az önálló Szlovákiát a Csehszlovák Köztársaság szétverésére, saját közép-dunai pozícióinak megerősítésére felhasználó – német koncepció összefüggéseit elemzi Hermann, Angela: *Instrumentalizácia myšlienky slovenskej autonómie nacionálno-socialistickým režimom*. In Bystrický, Valerián–Michela, Miroslav–Schvarc, Michal a kol.: *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska 1939*. Bratislava, Veda, 2010, 192–209. p.

25 A státútum és a Runciman-misszió tárgyalásainak magyar vonatkozásairól részletesen ld. Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája*, i. m. 129–150. p.; Molnár Imre: *Esterházy János*, i. m. 99–107. p.

követően, az ott született megállapodás ellenére a csehszlovák válság idején már nem tudtak érdemi politikai együttműködést kialakítani. Ezért nem vezethetett eredményre a szudétánémetek által kezdeményezett szeptember 15-i prágai német–szlovák–magyar egyeztetés sem, amelyen Henleinék a három népcsoport szoros együttműködéséről szóló megállapodást szerettek volna kötni. Esterházy az EMP nevében az akkor még folyamatban lévő Hodža-tárgyalásokra hivatkozva tért ki a megállapodás elől.²⁶

Az EMP vezetői az addigi irányvonalnak megfelelően kitartottak a szlovák autonómia követelések támogatása mellett, amelyek azonban éppen a válság hónapjaiban egyre inkább a csehszlovák állam legnagyobb problémájának, az államegység felbomlását felgyorsító tényezőnek számítottak. Esterházy a csehszlovák parlamentben a kormánypárti képviselők nemtetszését kiváltva nyíltan autonómiapárti nyilatkozatot tett, megtetézve azzal, hogy a csehszlovák megoldásokkal szemben a szlovák autonómiát a magyar követelések teljesülése szempontjából is előnyösebbnek tartotta.²⁷

A szlovák autonómia kérdése körül kialakult feszültségek a magyar kormány mellett Hitler és a német kormány figyelmét is felkeltették a szlovák autonómia iránt. Esterházy 1938 áprilisában egyik budapesti jelentésében annak fontosságára hívta fel a figyelmet, hogy a szlovák autonómia ügyét Hodzáék megpróbálták a csehszlovák állam stabilizálása érdekében felhasználni. A Csehszlovákia „destruálására” törekvő kisebbségi magyar politika érdekei viszont szerint az kívánták meg, hogy „úgy befelé, mint kifelé lehessen bizonyítani, hogy csehszlovák egység nincs”.²⁸ Ugyanakkor a magyar párton belül többen is felfigyeltek a szlovák néppárti fiatalok körében gyorsan terjedő radikális magyarellenességre.

A Csehszlovákiával vagy akár a szlovákokkal való háborús konfliktust pedig Budapest, de különösen Esterházy mindenáron megpróbálta elkerülni. Az EMP Hitlernek a csehszlovákiai magyarok revíziós fellépését sürgető nyomatékos felszólítását, illetve Prága nyugati szövetségeseinek a szudétánémet-kérdés területi megoldása érdekében való fellépését követően jelentette be szeptember 17-én a magyarok által lakott területeken a népszavazás iránti igényét. „A csehszlovákiai magyar népcsoport önmaga kívánja a kezébe venni sorsának intézését, s e célból szüksége van arra, hogy biztosíttassék részére a jog, amellyel 1918-ban csak egyes nemzetek élhettek: az önrendelkezés joga.” A népszavazás alternatívájával a párt azt kívánta jelezni, hogy nem a szudétánémet fegyveres provokációk útját kívánja járni, hanem törvényes, demokratikus

26 A két kisebbségi párt közötti kapcsolatok 1937-ben egy budapesti megbeszélést követően váltak szervezettebbekké, s haladtak meg a korábbi ad hoc jelleget. Ez azonban jórészt csak a nemzetiségi státútum tervezeteinek elutasításában mutatkozott meg. A két párt közötti, kárpáti és magyarországi németekkel kapcsolatos ellentétek mindvégig megoldatlanok maradtak. Az EMP vezetői pedig – egy-két kivételtől eltekintve – elfogadhatatlannak tartották a szudétánémetek által nyíltan képviselt náci ideológiát. MNL, 1937–7–299. res. pol.

27 Molnár Imre: *Esterházy János*, i. m. 100. p.

28 MNL K-64, 1938–7–179. res. pol.; Molnár Imre: *Esterházy János*, i. m. 108–109. p.; Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája*, i. m. 141–147. p.

eszközöket keres saját helyzetének megoldására.²⁹ Ez az álláspont tükröződött a müncheni szerződést követő feszült hetekben is, amikor az EMP vezetésével 1938. október 7-én létrejött szlovákiai Magyar Nemzeti Tanácsnak (MNT) a magyar többségű területeken az első bécsi döntésig sikerült megőriznie a közrendet.³⁰

A szlovák autonómia ügye a müncheni négyhatalmi döntést követően Cseh-Szlovákián belüli megoldást eredményezett, amelyet a magyar kormány, s vele együtt az EMP is kényszerűen tudomásul vett. A HSNP-n belül – Tiso 1938. májusi budapesti tárgyalásai és felemás ígéretei ellenére – teljes győzelmet aratott a magyarelles irányvonal, ami nem kerülte el a csehszlovákiai magyar kérdéstről a magyar kormány képviselőivel tárgyaló Hitler figyelmét sem. A szlovák autonómia ezt követően már nem a magyar revízió, hanem a Csehszlovákia teljes felszámolásában érdekelt hitleri politika eszközévé vált.³¹ A kisebbségi politikus gyakran ellentmondásos közvetítői missziók vállalására kényszerült.

A szlovák autonómiával kapcsolatos magyar álláspontokról, közelítési, viszonyulási módokat összegezve elmondhatjuk, hogy a budapesti kormány számára a szlovák kérdésben mindvégig dominált a revíziós nézőpont, s ezért elhanyagolták a szlovák nemzeti, területi autonómia kérdésének tisztázását, a szlovákok számára is vonzó alternatíva kialakítását. Ehelyett – miután 1938 augusztusában a kielii német–magyar csúcstalálkózón szembesültek az egész Szlovákiát Magyarországnak felkínáló hitleri ajánlat háborús kockázataival, lényegében tudatosan berendezkedtek az etnikai revízió kivárására.

Az EMP vezetése egészen 1938 szeptemberéig nem kötelezte el magát nyíltan, a nyilvánosság előtt, a revíziós megoldás támogatása mellett. Ezzel együtt természetesen sem Beneš, sem Hodža számára nem volt titok, hogy az EMP magyar kormánnyal való együttműködése az 1930-as évek végén már egyértelműen a revízió céljának rendelődött alá. Budapest, s ennek megfelelően Esterházy számára egész Szlovákia és egész Kárpátalja Magyarországgal való egyesülése jelentette volna az ideális megoldást, ennek lehetőségét azonban legkésőbb 1938 nyarán, őszén maga is belátta. Az 1938. évi csehszlovák válság hónapjaiban – a minden korábbi forgatókönyvet felülíró záró szakaszt leszámítva – Esterházy elsősorban a Prága–Pozsony–Budapest háromszögben kívánta együtt értelmezni és megvalósítani a szlovák és a felvidéki magyar kérdés optimális autonómiaformáját. Miután azonban a Tiso és a magyar kormány közt vontatottan folyó egyeztetések helyett a szlovák autonómia cseh-szlovák variánsa jutott el a célegyenesbe, a müncheni

29 Az EMP parlamenti és tartományi képviselőinek szeptember 17-i pozsonyi állásfoglalását szlovák levéltári források alapján idézi Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája*, i. m. 173. p. Vö. Molnár Imre: *Esterházy János*, i. m. 109. p.

30 MNT nyilatkozata. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Szülő-fond, 1938. október 7. X-1. A nyilatkozatot részletesen elemzi Molnár Imre: *Esterházy János*, i. m. 110–111. p. Az EMP revíziós „fordulatáról” részletesen ld. Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája*, i. m. 169–174. p.

31 A csehszlovákiai magyar kérdés, illetve a szlovák autonómia ügyének német megítéléséről ld. Hoensch, Jörg K.: *Slovensko a Hitlerova východná politika*, i. m. 245–261. p.; Szarka László: Németország szerepe az első bécsi döntés előkészítésében. In Simon Attila (szerk.): *Visszacatolás vagy megszállás. Szempontok az első bécsi döntés értelmezéséhez*. Balassagyarmat, Nógrád Megyei Levéltár–Selye János Egyetem, 2010, 21–41. p.

cheni szerződéssel előállt új helyzetben Esterházy számára a korábbi politikai közvetítői szerep után már csak a nagyhatalmi döntések nyomán kialakult kényszerhelyeztetek maradtak. A teljes Szlovákia „visszatérésével” számoló alternatíva kudarca után személyesen is bekapcsolódott a magyar szempontból minél kedvezőbb határrevízió nemzetközi előkészítésébe, de tudta és hamarosan meg is tapasztalta, hogy ez a megoldás nem hozhat megnyugvást és megbékélést a magyar–szlovák viszonyban.

LÁSZLÓ SZARKA

THE SLOVAK AUTONOMY AND THE ALTERNATIVE OF THE ETHNIC REVISION IN AUTUMN 1938. THE DILEMMA OF JÁNOS ESTERHÁZY IN THE MONTHS OF THE CZECHOSLOVAK CRISIS

The study examines the behaviour and the political conception of the United Hungarian Party established in 1936 by fusion, during the months of the 1938 crisis in Czechoslovakia. The leadership of the party of the Hungarian minority attempted to re-consider the available domestic and foreign policy alternatives in order to achieve the improvement of the situation of Hungarians in the Slovak and Ruthenian parts of the country. Party chairman Andor Jaross, executive chairman János Esterházy and parliamentary group leader Géza Szűllő attempted to undertake the task of matching the interests of the Hungarian minority community with the Slovak aspirations for autonomy and the Hungarian revisionist foreign policy. They sought to preserve the chance that the Slovak autonomy is implemented within the framework of the Kingdom of Hungary. For Jaross and Szűllő, the objectives of the revision were of absolute priority all the time. Esterházy, at the same time, considered as important that the Slovak autonomy policy is influenced by Hungary – inter alia, because of the regional aspects of the Polish and Hungarian foreign policy and because he was aware that the Third Reich was endangering the whole of Central Europe. For this purpose, he met the leaders of the Slovak People’s Party several times, although it was continually drawing off the Hungarian aspirations. For the Hungarian government, rejecting the revision proposal of Hitler’s Germany applying for the whole of Slovakia, the only solution acceptable also for the four major European powers was the alternative of ethnic revision. The only task that remained for Esterházy in autumn 1938 was to prevent the fatal aggravation of the Hungarian–Slovak relations by upholding dialogue.